

CU PRIVIRE LA UNELE PROBLEME DE TRADUCERE

DE

PROF. AL. GRAUR

Problema traducerilor nu este o problemă recentă, dar importanța ei a crescut enorm în timpul din urmă. În trecut, se traduceau aproape exclusiv opere literare și aproape exclusiv din limbile occidentale. Se poate spune că, cu foarte rare excepții, traducerile se făceau din franțuzește și din nemțește, căci de cele mai multe ori operele scrise în alte limbi erau traduse în românește nu după original, ci după altă traducere. Bineînțeles, exactitatea lăsa mult de dorit în aceste condiții, dar lucrul nu avea prea mare importanță, căci de obicei traducătorii erau lipsiți de calificare, așa încât, oricum, traducerile tot slabe erau. Lucrări de știință nu se traduceau aproape niciodată, deoarece exista credința că cine nu cunoaște limbi străine și nu poate lua cunoștință direct de lucrările specialiștilor străini nici nu are ce căuta în știință.

Situația s-a schimbat din toate punctele de vedere în urma eliberării țării noastre. În primul rînd nu mai fac traduceri decît specialiști calificați; metodele de lucru ale editurilor, învățate de la editurile sovietice, ajută la îmbunătățirea lucrărilor: fiecare text trece prin mai multe mâini, fiind controlat și corectat unde e nevoie. Nu se poate spune că traducerile de astăzi sînt toate fără cusur, dar e clar pentru oricine că ele se găsesc la un nivel mult superior celor dinainte de război. În al doilea rînd, traducerile se fac după original, nu după alte traduceri, iar operele traduse sînt în bună parte rusești și sovietice, ceea ce este pe deplin justificat, de vreme ce literatura sovietică este cea dinții din lume, atît din punct de vedere cantitativ cît și calitativ, iar literatura rusă și sovietică a fost numai în mică măsură tradusă în trecut.

Dar situația s-a schimbat mai ales în ce privește operele științifice. Deoarece de operele de știință se interesează astăzi mase largi ale populației, este necesar să ni se procure în traducere lucrările apărute în limbi străine; nici specialiștii

și nici măcar lingviștii nu pot cunoaște toate limbile în care se publică lucrări interesante pentru ei, de aceea se pune în permanență problema traducerilor. Imensa majoritate a lucrărilor de tradus sînt rusești, căci se știe că știința rusă este în frunte în toate domeniile. Unele traduceri se tipăresc, dar cele mai multe circulă în formă de manuscris printre cei interesați. Este o muncă enormă pe care o duc în primul rînd Institutul de studii romîno-sovietic. Aceste traduceri sînt atît de necesare, încît nu ne putem închipui astăzi un domeniu de activitate care s-ar putea dispensa de ele. De aceste traduceri îmi propun să mă ocup în rîndurile care urmează.

Fiind vorba de lucrări care se adresează unui public mai restrîns decît cele literare și care rămîn adesea sub formă de manuscris sau de copii litografiate, traducerea de opere științifice sînt în general mai puțin îngrijite decît cele din literatură. Ce e drept, nu e un lucru prea grav că ele sînt redactate cu mai puțin talent decît poeziile sau romanele; dar exactitatea traducerii și precizia termenilor folosiți ne interesează poate mai mult chiar decît în literatură. Limbajul științific își are și el legile lui, care trebuie respectate. Traducerile încap tot mai mult în mîna tineretului, care nu cunoaște încă suficient expresiile tehnice, de aceea își însușește destul de ușor greșelile traducătorilor, care pătrund astfel și se răspîndesc și în operele originale.

De altfel, ținînd seama că munca de traducere are în mare parte caracter colectiv și că aceiași traducători lucrează în diverse colective, greșelile se generalizează ușor în lucrări aparținînd la ramuri diverse ale științei și se introduc astfel în limbajul curent. De exemplu, din cauză că în rusește substantivul *«онпоc»* «chestiune, problemă» se construiește cu prepoziția *o*, astăzi apare la noi în tot felul de lucrări, chiar și originale, construcția neromînească *«problema despre»*, de exemplu în loc de *«problema păcii»* se scrie *«problema despre pace»*, ba chiar uneori, în telegrame, citim formule și mai curioase ca *«problema cu privire la chestiunea despre...»* Aceste greșeli generalizate la traducători dăunează uneori chiar înțelegerii originalului. Astfel, de exemplu, traducătorii sau stilizatorii au stabilit fără nici un temei că în limba romînă nu există inversiuni. De aceea, ori de cîte ori în rusește fraza începe cu unul dintre elementele ei secundare, pentru a-i da acestuia mai multă importanță sau pentru alt considerent stilistic, traducătorul nu ține seamă de faptul că limba romînă cunoaște exact aceeași construcție, și răstoarnă fraza, punîndu-i elementele într-o ordine fixată dinainte, cu riscul de a-i denatura înțelesul. De exemplu, dacă originalul scrie *«Cel mai mare dușman al omenirii este războiul imperialist»*, în traducerea noastră apare *«Războiul imperialist este cel mai mare dușman al omenirii»*, trecînd accentul frazei pe alt element decît cel pe care trebuia să stea.

Voi cita mai la vale cîteva tipuri de greșeli care se fac în traduceri și care încep să se răspîndească printre specialiștii romîni. Am extras mai multe exemple dintr-o singură lucrare: B. V. Tomașevski, «Limba și literatura», publicată în volumul «Problemele științei literare sovietice în lumina lucrărilor lui I. V. Stalin

despre lingvistică », Cartea rusă, 1952. Nu vreau să spun că acest articol este mai rău tradus decât altele, căci greșelile pe care le conține se găsesc în general și în alte traduceri similare. Motivul pentru care am ales această lucrare și nu alta este pur și simplu faptul că, din întâmplare, am recitit-o acum. (Citez, între paranteze, numai pagina.)

Se pune în primul rând problema cazurilor unde limba rusă are posibilități pe care nu le cunoaște limba română. După cum se știe, limba rusă are o imensă bogăție de cuvinte compuse, — căci poate să combine în mod aproape nelimitat cuvintele între ele, creînd noi cuvinte. Uneori reușim să redăm compusele rusești prin compuse românești, de exemplu în cazul lui *burghezomoșieresc*, dar acest lucru se întâmplă destul de rar. Traducătorii socotesc însă că oriunde este un compus în rusește trebuie să creeze și în românește un compus corespunzător. Astfel, în lucrarea pomenită, se găsesc compusele (românești?) *literaro-lingvistic* (p. 242), *familiaro-popular* (p. 252) și altele. Desigur nici unui român care redactează un text original nu i-ar veni în minte să creeze asemenea cuvinte compuse. Dacă e nevoie să exprimăm ideile în chestiune, sau înșirăm pur și simplu adjectivele unul după altul, sau le legăm prin linioară: *literar-lingvistic, familiar-popular*, dar nu introducem între ele vocala de legătură *o*.

Se merge și mai departe pe această cale. Dacă pentru un motiv sau altul este imposibil să se copieze exact compusul rusesc, traducătorul intervertește ordinea cuvintelor compuse, fără să bage de seamă că schimbă, în felul acesta și înțelesul. În numeroase traduceri apare astăzi compusul *istorico-mondial*, care vrea să traducă rusescul *всемирно-исторический*. Se spune astfel *importanța istorico-mondială a Congresului al XIX-lea al P.C.U.S.* etc. Dar *всемирно-исторический* înseamnă, evident, « istoric, de importanță mondială », pe cînd *istorico-mondial* ar trebui să însemne « mondial de importanță istorică », ceea ce, bine înțeles, nu a intenționat să spună autorul sovietic.

Metoda de care se folosește lingvistica se numește *comparativă-istorică*. În rusește se zice *сравнительно-исторический*, ceea ce traducătorii redau, inversînd și de astă dată termenii, prin *istorico-comparativă*. Să nu ne oprim asupra cacofoniei, aproape intolerabilă, și să cercetăm numai sensul: compusul rusesc înseamnă « istoric, cu ajutorul comparației », ca și formula noastră consacrată. Traducerea care se face astăzi înseamnă « comparativ, cu ajutorul istoriei », ceea ce, evident, e cu totul altceva și e greșit, căci scopul lucrărilor este luminarea istoriei nu a comparației. Dar pentru că toți traducătorii traduc așa, formula greșită este folosită astăzi curent de studenți și, uneori, chiar de cadrele didactice.

În același fel, se vorbește de limba *slavono-bisericească* (p. 237 și urm.), pentru a reda rusescul *церковно-славянский*. În românește se spune *veche slavă, paleo-slavă*, eventual *veche slavă bisericască*, și desigur ar fi destule nume pentru o singură noțiune. Traducătorul a ținut cu orice preț să facă

un compus, creînd astfel o a patra formulă de care nu mai era nevoie, și cum *biserico-slavon* n-a putut să spună, a recurs la *slavono-bisericesc*, stricînd înțelesul textului: *церковно-славянский* înseamnă «slav cu aspect bisericesc» pe cînd *slavono-bisericesc* ar trebui să însemne «bisericesc, cu aspect slav», ceea ce, de fapt nu înseamnă nimic.

Și în ce privește ordinea adjectivelor înșirate unul după altul se fac greșeli care strică înțelesul. În rusește, adjectivele se pun în general înaintea substantivului pe care-l complinesc, iar dacă sînt mai multe adjective puse înainte, ele sînt cu atît mai strîns legate de substantiv cu cît sînt mai apropiate de el. Astfel ultimul adjectiv alcătuiește un grup împreună cu substantivul următor, iar adjectivele care preced pot complini întregul grup. De exemplu *Союз Советских Социалистических Республик* trebuie înțeles astfel: *Союз «Uniunea» — Социалистических Республик — «a Republicilor Socialiste» — Советских «Sovietice»*. În această ordine ar trebui deci tradus: *Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice* (după *Socialiste, Sovietice* mai adăugă ceva, pe cînd după *Sovietice, Socialiste*, nu mai spune nimic, căci nu există sovietic nesocialist). Cea mai bună dovadă că în traducere trebuie să răsturnăm ordinea adjectivelor din rusește o avem dacă traducem din rusește numele țării noastre. În rusește se spune: *Румынская Народная Республика*: dacă am traduce adjectivele la rînd, ar trebui să zicem *Republica Romîna Populară* ceea ce, evident, ar fi greșit, căci nu există și o republică romîna nepopulară.

În același fel, apare mereu (p. 238 și urm.) *limba literară rusă*, în loc de *limba rusă literară*: e vorba de o limbă rusă care e literară, nu de o limbă literară care e rusă.

Problema aspectelor stingherește și ea adesea pe traducători. În linii mari, trecutul imperfectiv corespunde imperfectului nostru, dar poate exista în romînește un trecut imperfectiv care nu e imperfect, mai cu seamă dacă durata acțiunii e exprimată printr-un adverb: *atcolo am stot multă vreme la îndoială*. Traducătorii, în asemenea situații, folosesc adesea imperfectul, greșit. De asemenea există greutăți la redarea prezentului perfectiv: regula spune că se traduce întodeauna cu viitorul. Dar limba rusă întrebunțează prezentul perfectiv și pentru acțiuni cu caracter general, unde în romînește merge mai bine prezentul. Acest lucru nu este luat în seamă de traducători, care introduc o mulțime de verbe la viitor. De exemplu citim (la p. 233): «Dacă *vom pune* astfel problema și . . . *vom vorbi* despre . . . , atunci discuția *se va lungi* la infinit . . . ». Este clar că într-un asemenea caz în romînește merge mai bine prezentul, formă verbală fără limite în timp. Din traduceri, formula cu viitorul pătrunde în limbajul didactic, întărind tendința elevilor și studenților de a răspunde în termeni nepreciși.

Tot din tendința de a copia bucherește fraza originalului apare în romînește expresia străină *unul . . . sau altul*, în loc de *cutare sau cutare*. Și nu numai la nominativ-acuzativ, în expresii ca *articolul determină un substantiv sau altul*,

în loc de *cutare sau cutare substantiv*, ci, după modelul rusesc, și la genitiv-dativ. Cum însă traducătorul se sfiește, și pe bună dreptate, de a folosi desinența cazuală și la *altul*, ajungem la expresii cu totul neromânești, de exemplu (p. 248): *reprezentantul unui grup social sau altul*. Aici se crede că *altul* e în legătură cu *reprezentantul*, pe când dacă s-ar fi zis corect *reprezentantul cutării sau cutării grup*, n-ar fi fost nici o posibilitate de confuzie.

Există și cazuri când limba română are posibilități pe care alte limbi nu le au, și, evident, în traduceri aceste posibilități trebuie folosite. Cel de al patrulea festival al tineretului, care a avut loc anul trecut în țara noastră, a pus o astfel de problemă. În titulatura lui, trebuiau să intre două grupuri de cuvinte: *al tineretului și studenților și pentru pace și prietenie*, și amîndouă trebuiau legate de *festival*. Dacă se pune însă întîi *al tineretului și studenților*, se înțelege că *pentru pace și prietenie* limitează categoria tineretului și a studenților; dacă se pune întîi *pentru pace și prietenie*, se înțelege că e vorba de *pacea și prietenia studenților*. Această din urmă formulă era, evident, cea mai nemulțumitoare, de aceea, cu toată duritatea primei formule ea a fost adoptată în toate limbile reprezentate la festival. Nu s-a observat însă că limba română are, ea singură, posibilitatea de a evita toate neplăcerile: în românește există articolul genitival *al*, care, acordîndu-se în gen și număr cu substantivul pe care-l determină, permite deplasarea atributului în genitiv, fără să rupă legătura lui cu cuvîntul la care se referă. Putem spune astfel *Festivalul pentru Pace și Prietenie al Tineretului și Studenților*, formulă corectă și perfect clară, deși fără echivalent în celelalte limbi.

Tot așa se neglijează posibilitățile limbii romîne cînd se omite articolul postpus, pentru că în rusește, după cum se știe, nu există articol. Găsim astfel expresia *o colaborare strînsă între lingviști și istorici și criticii literari* (p. 255). Din context se vede că autorul sovietic nu a stabilit trei grupe de colaboratori, ci numai două: de o parte lingviștii, de altă parte istoricii literari și criticii literari. Punînd atributul înainte, limba rusă marchează că el se aplică la ambele substantive următoare. Dar în românește nu se putea spune *literari istorici și critici*. De aceea traducătorul a renunțat să mai exprime exact ideea originalului. Era însă foarte ușor să iasă din încurcătură, folosind posibilitățile limbii romîne, adică articolul postpus: *colaborare strînsă între lingviști și istoricii și criticii literari*. Deoarece în românește (cu rare excepții) nu se articulează substantivele precedate de prepoziții (vezi formula *între lingviști*, nu *între lingviștii*), decît dacă după substantiv urmează o determinare, este clar că *istoricii*, articulat, nu e singur, ci trebuie să găsim undeva, mai departe, determinarea care a făcut posibilă folosirea articolului, prin urmare e clar că nu numai *criticii*, ci și *istoricii* sînt *literari*.

Necunoașterea traducerii exacte a anumitor termeni creează și ea dificultăți traducătorilor. Astfel în rusește *отдельный* înseamnă «izolat», «luat a parte», «diferit» (și trebuie să remarcăm că în românește *diferit* are

doă sensuri foarte depărtate unul de altul, după cum e pus înaintea sau în urma substantivului pe care-l determină), dar mai înseamnă, la plural, și « unii », « anumiți », ceea ce traducătorii nu bagă de seamă. De aceea întâlnim fraze atât de ciudate ca următoarea (p. 250): « Vorbirea expresivă se întâlnește peste tot, la fiecare pas, în viața de toate zilele și chiar în documente diferite ». Diferite de ce? Așa cum e tradusă, fraza nu are nici un înțeles.

Alte probleme de vocabular, ceva mai grave. Există în limbajul nostru o terminologie științifică, mai mult sau mai puțin unitară. Adesea pentru aceeași noțiune avem mai mulți termeni, ceea ce creează situații neplăcute, de aceea astăzi se alcătuiesc comisii care să se ocupe de unificarea termenilor tehnici. Traducătorii, nefiind specialiști în domeniul cărui îi aparține articolul tradus, nu cunosc termenii de specialitate. De aceea ei adaptează cum li se pare lor termenii pe care-i găsesc în original, iar începătorii noștri care se folosesc de traduceri și nu cunosc termenii consacrați rețin pe cei creați de traducători. Astfel (p. 253) găsim cuvântul *hiazmă* în loc de *chiasm* (*epoforă*, n același rînd, e o greșeală în loc de *epiforă*).

Uneori se pare că transformarea terminologiei de specialitate e făcută cu intenție. Astfel în toate traducerile rusescul *значение* e tradus consecvent prin „semnificație“ (așa apare de exemplu la p. 235, 247, 251 etc.) și, după cît am înțeles, la Institutul de studii romîno-sovietic există o hotărîre oficială în această privință. Termenul consacrat la noi este cuvîntul romînesc *înțeles*, și el nu are nici un cusur. Totuși s-a mai introdus și neologismul *sens*, care spune același lucru. S-ar părea că ne putem mulțumi cu doi termeni sinonimi și nu ne mai trebuie și al treilea. Dar *semnificație* are un cusur mai grav: înseamnă altceva. Un cuvînt, în mod obișnuit, are unul sau mai multe *înțelesuri* sau *sensuri*, dar el nu are *semnificație*. *Semnificație* este sinonim uneori cu *însemnătate*, alteori cu *tîlc* etc. Nu e nici un motiv să-l substituim cuvîntului *înțeles*.

Și acum cîteva concluzii. Cu toate că munca traducătorilor de texte științifice este rodnică, și, mai ales, din punct de vedere cantitativ, foarte bogată, trebuie să le cerem o sforțare mai mare, pentru ca și calitatea să fie îmbunătățită, și să nu se aducă vătămări limbii noastre prin greșelile strecurate în traduceri. Instituțiile care procură traduceri ar trebui să facă apel mai constant la specialiști în domeniile căror le aparțin textele: aceștia să nu se mulțumească să se uite puțin pe deasupra materialului, ci să-l controleze efectiv. Și specialiștii trebuie să învețe mai serios limba rusă, ca să depindă mai puțin de traducători și ca să poată îmbunătăți mai mult traducerile. Fără cunoaștere personală a limbii ruse e din ce în ce mai greu să dai lucrări valabile în știință. Și, prin cunoașterea originalelor de către specialiști, va avea mai puțin de suferit limba romîna.

